

ЛЕКЦIЯ 5

СКЛАДНI РЕЧЕННЯ ЗI ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ

ПЛАН

1. Складнi речення зi взаємозалежними частинами як окремий тип.
2. Типовi складнi речення зi взаємозалежними частинами.
3. Специфiчнi складнi речення зi взаємозалежними частинами.
4. Вияви синкретизму складних речень зi взаємозалежними частинами

ТЕРМIНИ

Складне речення зi взаємозалежними частинами, предикативний зв'язок, типове складне речення зi взаємозалежними частинами, специфiчне складне речення зi взаємозалежними частинами, складне речення з недиференцiйованим синтаксичним зв'язком, типове складне речення з недиференцiйованим синтаксичним зв'язком, специфiчне складне речення з недиференцiйованим синтаксичним зв'язком.

ЛIТЕРАТУРА

Основна

1. Вихованець I. P. Граматика української мови. Синтаксис [пiдручник]. Київ: Либiдь, 1993. 368 с.
2. Загнiтко А. П., Вiнтонiв М. О., Сегiн Л. В. Український синтаксис: навчально-практичний комплекс. У 2 ч. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: Дон НУ, 2011. 652 с.
3. Слинько I. I., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемнi питання [навч. посiб.]. Київ: Вища школа, 1994. С. 19–54.
4. Сучасна українська лiтературна мова : Морфологiя. Синтаксис [пiдручник]. За ред. А. К. Мойсiєнка. Київ: Знання, 2010. 374 с.
5. Христiанiнова Р. О. Актуальнi проблеми сучасної граматки української мови. *Магiстр фiлологiї: лiнгвiстика та лiнгвiдактика* : [навч.-метод. комплекс] / заг. ред. Р. О. Христiанiнової. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015. С. 8–71.

Додаткова

1. Вихованець I. P. Нариси з функцiонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець I. P., Городенська К. Г., Русанiвський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. 219 с.

3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк: Дон ДУ, 2001. 662 с.
4. Мацицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей. Луцьк, 2016. 416 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика [термінологічна енциклопедія]. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Христіанінова Р. О. Складні речення зі взаємозалежними частинами в сучасній українській мові. *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Відп.ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2014. Вип. 19. С. 97–103.
7. Ротару І. Ю. Типологія складних речень зі взаємозалежними частинами в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2014. 20 с.

1. Складні речення зі взаємозалежними частинами як окремий тип

Названі речення виокремили в українському мовознавстві в 90-х роках ХХ ст. І. Р. Вихованець. Р. О. Христіанінова присвятила цим реченням статтю «Складні речення зі взаємозалежними частинами в сучасній українській мові», І. Ю. Ротару дослідила їх у кандидатській дисертації «Типологія складних речень зі взаємозалежними частинами в сучасній українській літературній мові».

Розгляданий тип складних речень є непоширеним, він ґрунтується на структурі простого двоскладного речення, є його аналогом. Між предикативними частинами виникає **предикативний зв'язок**.

Предикативні частини називають **підметовою** і **присудковою**.

Як уже йшлося, одна з предикативних частин таких речень (підметова) заповнює позицію суб'єкта, відкриту семантико-синтаксичною валентністю предиката іншої частини (присудкової), тобто у формально-граматичному аспекті функціонує в ролі підмета.

Складні речення зі взаємозалежними частинами, як і інші типи складних речень бувають:

1) **формально елементарними**: *Так що відійдїть, будь ласка, хто боїтьсѣ бути збитим, наче в кеглі* (Л. Костенко);

формально неелементарними: *Гнатові здастьсѣ, що йому всі царства на світі подаровано, що він багатий, ніби сам цар* (У. Самчук);

2) **порядок частин** у них можна вважати вільним.

У типових реченнях порядок частин вільний, пор.: *Щасливий, хто снімає милі* (Леся Українка); *Хто захоче зрозуміти – зрозуміє* (І. Маценко);

У специфічних реченнях зазвичай присудкова частина передує підметовій: *Йому прийшло в голову, що видиво похоже на казку...* (Т. Осьмачка). Хоча зміна місць предикативних частин не руйнує речення і не спотворює його змісту, проте конструкції, у яких підметова частина стоїть першою, трапляються в мовленні дуже рідко, пор.: *Що видиво похоже на казку, йому прийшло в голову пізніше.*

Так само розглядані речення бувають **семантично елементарними й семантично неелементарними**: *Блажен, хто не навчився жити...* (В. Стус); *Ніні здавалося, ніби чиясь ніжна рука особливо тонко настроїла в ній душевні струни* (А. Дімаров).

2. Типові складні речення зі взаємозалежними частинами

За І. Р. Вихованцем, ці речення бувають двох видів, що відрізняються один від одного певними формально-граматичними й семантико-синтаксичними ознаками, – **звичайні та специфічні**. На нашу думку, умотивованішими будуть терміни **типові та специфічні** складні речення зі взаємозалежними частинами.

У **типових складних реченнях зі взаємозалежними частинами** предикат присудкової частини виражений дієсловом у будь-якій часовій чи способовій формі або прикметником (традиційним прикметником, дієприкметником, порядковим прикметником) чи іменником, що постають іменними частинами складених іменних присудків:

Хай станеться, чого ти хотів (М. Братан).

Блажен, хто не навчився жити, блажен, хто зна – любить (В. Стус).

Складники таких речень поєднані завжди сполучними словами – зазвичай прономінативом *хто*, рідше відносним займенниковим словом *що* у різних відмінкових формах:

Блажен, кому немає вороття, кого вже хвиля пойняла студена (В. Стус);

Що посміхалося – сьогодні у задумі. І що журилося – не журиється, мовчить (І. Драч).

Розглядані речення тісно пов'язані із займенниково-співвідносними складнопідрядними реченнями симетричної структури, пор.:

Блаженні, **хто** не бунтується (П. Загребельний) – Блаженні **ті, хто** не бунтується;

Але **хто** хоче жити, повинен перемагати (П. Загребельний) – Але **хто** хоче жити, **той** повинен перемагати.

3. Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами

Ці речення формують предикати, обмежені і щодо форм їхнього вираження, і щодо семантики. Найчастіше в присудковій частині маємо:

1) предикативи та безособові або особові в безособовому значенні дієслова з постфіксом **-ся** й без нього у формі третьої особи або середнього роду однини:

Зрозуміло, що США як молода держава дуже уважно ставиться до своєї історії в усіх її нюансах (День, 30.11.2011);

Страшніше смерті, як нема де вмерти (Д. Павличко);

Мене завжди жахало, що життя коротке (І. Роздобудько);

2) можливі також складені іменні присудки та фразеологізми в таких самих формах:

Дивним було, що після всього вона ще існувала (О. Гончар);

Білильникам і на думку не спало, що разом з темно-бурою сіризою руїни, затемненої негодами, припаленої спеками, зник із причепуреного об'єкта і той дух грізності, що тут жив... (О. Гончар);

Предикативні частини розгляданих конструкцій здебільшого поєднані **сполучниками** *що, щоб, аби, ніби, нібито, мов, мовби, мовбито, наче, начебто, чи, коли, якщо, як*:

Хай митрополиту видається, ніби все йде як слід, ніби роменський дух щодалі більше запановує на Русі... (П. Загребельний);

У хвилини печальних роздумувань їй починало здаватись, чи той Орест Білинський випадково не витвір її осамітненої душі? (Ірина Вільде);

...їх більше влаштовує, коли ми дивимось на них по-земному... (О. Гончар);

Пригадується, як, стоячи на трибуні, креслив він розмашистим жестом «криву Галса», малював картини освоєння далеких світів... (О. Довженко).

Рідше можливе поєднання за допомогою **сполучних слів** *де, куди, звідки, коли, відколи, доки, допоки, чому, як, який, чий, котрий, скільки, хто, що* тощо:

Андрію Сидоровичу пригадалось, нащо він виходив з редакції (В. Дрозд);

...його цікавило, як виглядає тепер ця благословенна установа...
(І. Багрянний);

Нас цікавить, чия позиція ближча до правди.

Предикати, уживані в присудковій частині, не поєднуються з іменниками в називному відмінку, тому **підметова частина в розгляданих реченнях позначає не діяча, а ситуацію об'єктивної дійсності**. Саме ця частина постає семантичним центром усього речення.

Присудкова частина лише експлікує суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини – ступінь вірогідності, оцінку повідомлюваного:

Добре, що сонце світило у спини... (А. Дімаров);

Дуже прикро, що і на зорі віку ХХІ в українському культурному просторі ці зв'язки [поколінь] легко рвуться... (М. Степаненко)

Специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами можуть бути і з **безсполучниковим поєднанням компонентів**:

Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепалості (О. Гончар);

Надії стало ясно: старий муляр проходить останній шматок свого життєвого шляху (О. Кундзіч);

Виявляється, спогади не полишили мене (І. Роздобудько).

4. Вияви синкретизму складних речень зі взаємозалежними частинами

Так само, як і в інших типах складних речень, у системі розгляданих конструкцій наявні не тільки утворення, які репрезентують їхні визначальні ознаки, але й такі, що мають **синкретичний характер**. Зокрема, можлива перехідність:

1) між складними реченнями зі взаємозалежними частинами та складнопідрядними реченнями:

Траплялось (що? і як?), що в зовсім несподіваному місці подавався знак, автомобіль спинявся, дверцята відчинялись, випускаючи обох на брук (О. Гончар);

Зразу думалось (що? і про що?), що це найпростіша річ в такому дивнім і буйнім царстві рослин і звірин, риб і птахів (І. Багрянний);

Приємно (що? і коли?), коли весною вода заливає хату й сіни і всі бродять по воді (О. Довженко);

2) між складними реченнями зі взаємозалежними частинами і простими реченнями зі вставними словами:

Виявляється, спогади не полишили мене (І. Роздобудько). Пор.:
Виявляється, що спогади не полишили мене; Спогади, виявляється, не полишили мене.